

Lärarhandledning årskurs 4-6

RYSSHÄRJNINGARNA 1721

Lärarhandledningen ger en kortfattad beskrivning av händelserna 1721 och förslag på övningsuppgifter som du kan använda i din klass. Målgruppen är framförallt elever i åk 4-6, men materialet går även att använda i högstadiet.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Koppling till läroplanen - sid 2

Om Rysshärjningarna 1721 - sid 3

Diskussionsfrågor och övningsuppgifter - sid 7

Mer material - sid 8

**VÄSTERNORRLANDS
MUSEUM**

Fri entré www.vnmuseum.se

Koppling till läroplanen

Materialet relaterar både till de övergripande målen i läroplanen för grundskolan (Lgr11) samt till kursplanen för ämnet historia.

Övergripande mål enligt Lgr11 och som också berörs i det här materialet är att eleven ska kunna:

- leva sig in i och förstå andra människors situation.
- använda sig av ett kritiskt tänkande och självständigt formulera ståndpunkter grundade på kunskaper och etiska överväganden.
- ha kännedom om och insikt i det svenska, nordiska och västerländska kulturarvet

Begreppet stormaktstiden i Norden och i Östersjöriket Sverige är en del av det centrala innehållet i ämnet historia för åk 4-6, liksom stormaktstidens konsekvenser för olika människor och grupper runt Östersjön. Migration till och från samt inom det svenska riket är ett exempel på en sådan konsekvens. Ett annat centralt innehåll är historiska källor, och vad exempelvis brev och andra dokument kan berätta om likheter och skillnader i levnadsvillkor för barn, kvinnor och män jämfört med i dag. Enligt kursplanen för ämnet historia ska eleven kunna använda historiska begrepp samt kritiskt granska, tolka och värdera källor som grund för en analys av hur historisk kunskap skapas och används. De ska också kunna reflektera över sin egen och andras användning av historia i olika sammanhang och utifrån olika perspektiv. Det här materialet bidrar till elevens lärande på flera av dessa punkter.

Stormaktstiden och Östersjöriket Sverige

Perioden från början av 1600-talet och drygt hundra år framåt kallas i Sverige för stormaktstiden. Stormaktstiden brukar anses vara från ungefär 1611 (när Gustav II Adolf) blir kung och fram till 1718 (när Karl XII dör), 1719 (när det kungliga enväldet avskaffas) eller 1721 (när det stora nordiska kriget tog slut).

Under stormaktstiden var det krig nästan oavbrutet, framför allt med Danmark, Polen och Ryssland. Den värsta fienden av alla har faktiskt varit Danmark. Det finns inget land som Sverige har krigat med så mycket mot som Danmark.

Perioden kallas ibland också för Östersjöväldet, eftersom krigen mellan Sverige, Ryssland, Polen och Danmark till stor del handlade om vem som skulle kontrollera alla områdena kring Östersjön.

Men det är också viktigt att komma ihåg att Sveriges stormaktsambitioner sträckte sig längre än så. Sverige skaffade kolonier i både Amerika och Afrika. Men de kolonierna fanns inte kvar särskilt länge.

Under 1600-talet blev kungen enväldig och kunde bestämma nästan allting själv. Kyrkan hade också mycket makt. Det var en tid av religiös protestantisk fundamentalism.

En spännande och hemsk tid

Stormaktstiden är tacksam att prata om eftersom den innehåller mycket action. Det är svårt att tycka att stormaktstiden är tråkig.

Den innehåller också många händelser som kan uppfattas som skrämmande - blodiga krig och människor som får sina hus nedbrända. Det kan därför vara viktigt att poängtera att det har varit fred i Sverige i över 200 år.

Det stora nordiska kriget kommer till Västernorrland

Våren 1721 kom kriget till Västernorrland. Det stora nordiska kriget hade pågått i 21 år, sedan år 1700. Sverige stred mot en allians mellan Danmark, Polen och Ryssland. De första åren gick det bra för Sverige, men sedan vände krigslyckan.

Sverige höll på att förlora, men vägrade gå med på Rysslands fredsvillkor. Därför brände den ryska flottan ner städer och byar längs den svenska kusten under åren 1719-21.

Våren 1721 var det Västernorrlands tur.

På de flesta ställen gjordes inget motstånd. Det fanns helt enkelt inga soldater kvar. Ett undantag är slaget vid Selånger, där svenska soldater och beväpnade bönder förgäves försökte stoppa de ryska soldaterna.

Redan tidigare hade kriget drabbat människorna i Västernorrland hårt. De hade fått betala extraskatter för att bekosta det och många män och pojkar hade dött som soldater. Våren 1721 kom kriget till deras hem.

Ett barn berättar om rysshärjningarna

Källorna om rysshärjningarna är framför allt officiella dokument från olika myndigheter. Ett undantag är Erik Arbins självbiografi. Han var 9 år 1721. I webbmaterialet finns ett utdrag ur självbiografen, översatt till nutidssvenska.

Det är ett exempel på källtext om rysshärjningarna. Kan man lita på alla texter från 1700-talet? Erik Arbins text är nedskriven långt efter själva händelserna. Det är svårt att veta om han minns allting precis som det var.

Det västra Norrland

Vårt län heter Västernorrland. Titta på en karta - var i Sverige ligger det? I öster, inte i väster.

Men Sverige såg annorlunda ut under stormaktstiden. Under stormaktstiden hörde Finland till Sverige. Jämför en karta från stormaktstiden med en karta från idag (på webbsidorna finns en äldre karta över Sveriges gränser under stormaktstiden).

Länet Västernorrland bildades 1634. Då hade inte Jämtland och Härjedalen blivit svenska områden än. Ångermanland och Medelpad låg ju i det som då var västra Norrland, Östra Norrland var på finska sidan. Alltså fick länet heta Västernorrland.

Västernorrlands gränser har ändrats flera gånger. Länet har periodvis varit större än i dag. Mellan 1694 och 1762 hörde Gästrikland, Hälsingland, Härjedalen, Jämtland, Medelpad och Ångermanland till Västernorrland. Då var det Gävle som var residensstad, inte Härnösand som i dag.

Västernorrland var en flyktingbygd

I webbmaterialet finns också en text om flyktingströmmarna under stora nordiska kriget.

Liksom idag kom det många flyktingar till Västernorrland. Under stora nordiska kriget ockuperades Finland av Ryssland och då flydde många just från Finland till Sverige.

Flyktingarna från Finland var inte invandrare, eftersom Finland var en del av Sverige. En del var dessutom svenskspråkiga. (I Finland talades både svenska och finska, precis som i dag.)

Det måste ändå ha varit en mycket stor omställning att få lämna sitt hem.

Under 1721 var det i stället västernorrlänningarna som tvingades fly från sina hem. De kunde återvända kort därefter. Men då var deras hus borta.

Hundratusentals dog som soldater

Förr i tiden var det vanligt att ens föräldrar eller syskon dog. Många sjukdomar som går att bota enkelt i dag, fanns det inte mediciner mot. Under stormaktstiden var det framför allt vanligt att växa upp utan sin far.

Fråga eleverna varför de tror att det var så? Svaret är att så många män dog i krigen.

Kvinnor fick inte bli präster och de fick inte sitta i riksdagen. Det var män som bestämde i samhället, men det var också män som drabbades hårdast av kriget. Det var nämligen bara män som fick bli soldater.

Under det stora nordiska kriget dog cirka 200 000 svenska män och pojkar som soldater.

Kvinnor fick ta mer ansvar

Vid den här tiden ansågs det som en självklarhet att alla skulle vara gifta. Men många kvinnor blev ogifta, eftersom det var brist på män på grund av kriget.

En allmän uppfattning var att kvinnor inte dög i krig. Det ansågs heller inte lämpligt att kvinnor bestämde och tog hand om gården. Men under stormaktstiden fick kvinnorna ofta ta över huvudansvaret för hem, familj och ekonomi, eftersom det inte fanns några män kvar.

Att leva som hustru till en utskriven soldat kunde vara mycket svårt. Det gick inte alltid veta om mannen levde eller hade stupat. Det gick heller inte att gifta om sig så

länge man inte var säker på att mannen var död.

De historiska källorna om kvinnor i Västernorrland från den här tiden är väldigt få. I webbtexen om biskopens svärdotter Elisabeth Palmroth kan du läsa en beskrivning av henne men också om hur kvinnor kunde bli behandlade av de ryska soldaterna.

Många ville inte bli soldater

Man fick inte välja om man ville bli soldat. Den som vägrade kunde dömas till döden. Ändå var det många som gjorde motstånd eller försökte smita på olika sätt. Det var kanske inte så konstigt. De allra flesta som blev soldater kom aldrig tillbaka. De dog, men för det mesta inte i strid. De dog av olika sjukdomar, eller så frös de eller svalt ihjäl.

Stormaktstidens krig handlade sällan om att försvara sitt land eller sin bygd. De som blev soldater skickades långt bort till främmande länder för att vara med i krig som det var ganska oklart vad de handlade om.

I webbtexen *Soldater* berättas om en man som rymde från Härnösand när han skulle bli soldat. Det finns också många exempel på att människor har skadat sig själva, till exempel genom att hugga sig i benet eller skära av fingrar. För den som inte var fullt frisk fick inte bli soldat.

Ett annat sätt var att ljuga om sin ålder. För att kunna bli soldat måste man ha fyllt 15, helst skulle man ha fyllt 18 också. Pojkar kunde låtsas att de bara var 14, så slapp de bli utskrivna. Under stormaktstiden började man därför ha bättre koll på befolkningen. Kyrkan fick i uppgift att ha register över hur gamla alla var.

Stormaktstiden tar slut

Till slut gick Sverige med på de hårda ryska villkoren. Härjningarna längs Norrlands-kusten tog slut. Fredsavtalet innebar att Sverige fick lämna ifrån sig Baltikum och andra provinser i öst till Ryssland. Stormaktsväldet hade fallit.

Perioden efter stormaktstiden brukar kallas för frihetstiden. Det var en del krig under frihetstiden också, men inte alls lika mycket som stormaktstiden. De allra flesta fick det mycket bättre under frihetstiden.

En annan viktig faktor som förändrade Sverige var läskunnigheten. I slutet av 1600-talet hade det bestämts att kyrkan skulle lära alla barn att läsa, både pojkar och flickor. Det gjorde att Sverige, trots att det var fattigt, hade en mycket hög läskunnighet från och med 1700-talet. De flesta kunde läsa (däremot ofta inte skriva). Människor började ifrågasätta makthavarna. Det blev mycket vanligare med böcker och tidningar.

Förslag på diskussionsfrågor och saker att fundera på

- Om det hände något i dag, till exempel en eldsvåda eller en olycka, hur skulle du få reda på det? Hur gjorde människorna under stormaktstiden när det inte fanns telefon eller internet?

- Vad hade du gjort om du hade blivit uttagen till soldat under stormaktstiden?
- Vad tror du hände i familjerna där männen försvann ut i krig? Hur tror du att kvinnornas arbetssysslor och roller förändrades?
- Vad tycker du om maten som man åt på 1700-talet? Skulle du vilja äta det? Vad är det för skillnad på maten som man åt då och den som vi äter nu? (En stor skillnad var att den mesta mat som man åt då kom från närområdet. Men vissa saker var man tvungna att importera, till exempel salt.)
- I början av 1700-talet räknades Sverige som en stormakt, ett land med en stark armé som kunde härska över andra länder. När stora nordiska kriget gick mot sitt slut hade den svenska armén trasats sönder och Sveriges stormaktstid var över. Vad finns det för stor makter i världen i dag? (Möjliga svar: USA, Ryssland och Kina brukar räknas som stormakter. En del tycker också att EU borde bli en stormakt med egen armé.)
- Västernorrmlänningarna fick se sina hem förstörda av ryssar. Tidigare under kriget hade den svenska armén varit i Ryssland och härjat i många år, svenska soldater hade dödat många människor och bränt ner hem. Hur tror du att människor i Sverige och Ryssland kände för varandra efter detta? Vad tror du att de ryska soldaterna som var med och anföll Sverige kände?

I samband med den här diskussionsfrågan kan eleverna lyssna på mediaguiderna, exempelvis nedslaget *Kyrkan i Sundsvall* eller *Stranden i Härnösand*, där berättelserna lyfter olika perspektiv av erfarenheter.

Förslag på uppgifter

Minnen

Erik var i 60-årsåldern när han skrev ner sina minnen från rysshärjningarna många år tidigare. Fråga en äldre person - det kan vara en granne, släkting eller någon som arbetar i skolan - om de minns någon viktig händelse från när de var barn. Fråga också om hen hört några berättelser (myter och sägner) om rysshärjningarna längs Västernorrlandskusten.

Bränderna

Hur var det med platsen som din skola finns på, brändes den ner? Vad var annars den närmaste platsen som brändes ner? Gör en kartläggning över din näromgivning. Om du bor på en plats som ryssarna inte besökte och brände ned, försök ta reda på om det brann i din by eller stad av andra orsaker. Vad var det som hände och när?

Att tvingas fly

Rita eller skriv en berättelse om hur det kan ha varit att behöva fly från sitt hem i Västernorrland våren 1721. Vad hände, hur såg det ut och hur kände sig personen som behövde fly? Hur kan det vara för barn och vuxna som behöver fly från sina hem eller till och med från sitt hemland i dag? Vilka orsaker kan det finnas för att tvingas fly? (Enligt UNICEF lever ca 34 miljoner barn i världen på flykt idag.)

Ett brev från 1721

Skriv ett brev hem från din tjänstgöring som soldat, alternativt ett brev hemifrån till en soldat. Fundera på följande:

- Vem är du? Är din "karaktär" (den som skriver) officer, vanlig fotsoldat, båtsman, läkare, kock eller någon annan i den svenska armén? Eller är du hustru till en soldat, kanske en bondmora eller en torparfru?
- Vem skriver du till? Du kan skriva exempelvis till din man, din fru, syskon eller föräldrar.
- När skriver du brevet? Bestäm ett datum och skriv det i brevet.
- Vad händer på fronten eller där hemma? Inkludera historiska detaljer som gör brevet mer autentiskt.
- Skriv också något om hur du mår, matsituationen, kläderna eller kanske något om vädret.
- Skriv i jag-form och var noga med stavning och språkbruk.

Mer material

Boken *Det går en mördare lös* handlar om två pojkar som bor i Härnösand under rysshärjningarna 1721.

På www.vnmuseum.se/for-skolan finns ytterligare resurser som du kan använda i undervisningen, bland annat en tidslinje och arkivmaterial. Museet har också producerat en mediaguide som du kan använda på plats i Härnösand eller i Sundsvall.

På www.vnmuseum.se/kunskapslandet finns fördjupningsmaterial, Kunskapslandet, som bland annat innehåller en historisk bakgrund till 1721, brev och andra historiska dokument från Västernorrland, men också allmän information om till exempel vilken mat människor åt på 1700-talet.